

Taryhy romanlaryň ussady Mösegiýt Hebibullin 90 ýaşady

Category: Edebi tankyt, Edebiyat
öwreniş, Hekaýalar, Kitapcy, Romanlar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Taryhy romanlaryň ussady Mösegiýt Hebibullin 90 ýaşady TARYHY ROMANLARYŇ USSADY MÖSEGIÝT HEBIBULLIN 90 ÝAŞADY

Jemgyyetlere, halklara, guramalara täsirini ýetirýän hereketlerden döreýän, wakalaryň wagtyny we ýerini anyk görkezip beýan edýän, wakalaryň özara gatnaşygyny, has owalky we soňky bolup geçen wakalar bilen baglanyşygyny, ikitaraplaýyn täsirlenmeleri, her halkyň döreden medeniýeti, öz içerkى meselelerini öwrenýän ylmyň pudagyna taryh diýilýär. Her halkyň özboluşly taryhy we taryhda tutýan orny bolýar. Taryha geçmişdäki gelejek hem diýilýär. Taryh diñe geçmiş däldir, gelejegin açary taryhyň gatlarynda gizlenendir. Hut şonuň üçinem geçmişi bilmek gerek.

Meşhur tatar taryhcysy Hadi Atlasi (1876–1938) taryh ylmy barada şeýle ýazýar:

"Adamy hakyky manysynda adam edýän ylymlaryň ilkinjisiniň taryh ylmydygyna hiç hili sek-şübhe bolup bilmez. Özüniň kimdigini bilmeýän adam nähili duýgusyz bolýan bolsa, ýurdunyň taryhyny bilmeýän adam şondan başbeter duýgusyzdır".[1] (Kurban 2014: 195)

Ýogsa-da, biz öz taryhmyzy näderejede bilýärkäk? Köplenç taryh mekdeplerde taryh sapaklarynda okadylýar, biraz wagt geçirärem welin, adamlaryň köpüsiniň taryh bilen işi-derdi bolmaýar. Diñe az sanly adamlar taryhy beýan edýän kitaplary okaýar.

Taryhy giň gatlaklara tanatmakda taryhy kitaplaryň ullakan hyzmaty bar. Kazan tatar edebiýatynyň sowet döwrüne göz aýlanymyzda, taryhy romanlara seýrek duşulýar.

Tatar sowet edebiýatynyň taryhy romanı diýlende, ilkinji nobatda iki ýazyjy ýadomyza düşýär. Olaryň biri Nuryhan Fettah (1928–2004), beýlekisi bolsa Mösegiýt Hebibullindir (1927). Sowet döwründe taryhy roman ýazmak başyňa bela satyn almakdan başga zat däldi. 1552-nji ýylда Kazan hanlygynyň ruslar tarapyndan basylyp alynmagyndan soň taryh basybalyjy ruslar tarapyndan ýazyldy. Ruslaryň ýazan taryh kitaplarynda ruslar "halas ediji", "gahryman", Kazan tatarlary bolsa "wagşy", "adamhor", "ýigrenji mahluk" hökmünde sypatlandyryldy. Hakyky taryh diňe halk döredijiliginde özünü gorap bildi. Tatar taryhçylary we ýazyjylary başlaryna abanýan ölüm belasyndan gorkman taryhy hakykatlary äşgär etmek üçin ýadawsyz zähmet çekdiler. Tatarlaryň geçmişdäki käte şanly, käte tragic taryhyny beýan etmäge çalşanlaryň birem tatar ýazyjysy Mösegiýt Hebibullindir.

Mösegiýt Möderris ogly Hebibullin 1927-nji ýylyň 25-nji dekabrynda Orenburg oblastynyň Abdullin raýonynyň Gabdrahman obasynda dünýä indi. Hebibullin başlangyç bilimi oba mekdebinde aldy. M.Hebibulliniň bilim alan ýyllary elipbiý çalşygyna gabat gelendigi sebäpli, ol mekdebiň 2-nji klasyna çenli latyn, soňky iki ýylyny kirilisa elipbiýinde okap-ýazmaly bolupdyr. Hebibullin orta bilimi Yaňa Šalty mekdebinde alýar. 7-nji klasda okap ýörkä Ikinji jahan urşy başlanýar. Hebibullin uruş ýyllarynda hem okaýar, hem kolhozda işleyär. Mekdebi tamamlansoň Magnitigorsk şäherine giden Hebibullin ol ýerde hünär bilimini alýar, soňra fabrikde işleyär. Has soňra ýedi ýyllap Magnitogorsk şäheriniň futbol komandasında oýnaýar. 1950-nji ýyllarda Başgyrdystanyň Oktýabrsk şäherinde işleyär. 1953-nji ýylда obasyna dolanýar we obasynda baş ýyldan gowrak wagt dürlü işlerde işleyär. 1958-nji ýylда Mösegiýt Hebibullin işçiler şäheri hökmünde tanalýan Bauly şäherine gelýär. Ol 1966-njy ýyla çenli "Баулнефть" önumcılık kärhanasynda sürüjilik we awtomobil ussaçylygyny edýär. Şol ýylam Hebibulliniň ilkinji hekaýalary ýerli gazetde çap edilip başlanýar. Şeýdibem ýazyjy döredijilik dünýäsine ymykly gadam basýar. Mösegiýt Hebibullin 1966-njy ýylда Baulyda dokuz ýylyny sürgünde geçiren şahyr Sirin bilen gabatlaşýar.

Megerem, tanymal şahyr Sirin Hebibullinde bir uçgun gören bolmaly, oña uniwersitete girmegi ündeýär. Mösegiýt Hebibullin Siriniň wesýetine uýup, ilki gimnaziýany okaýar, soňra Kazan Döwlet uniwersitetiniň tatar dili we edebiýaty fakultetine girýär.

Ýokary okuw jayyna girmegi we ilkinji eserleriniň gazetlerde çap edilmegi bilen başlanan ýazyjylyk karýerasы dürlü kärlerde işlese-de üstünlikli dowam edipdir.

1966-njy ýylda Hebibullin maşgalasy bilen bile Aznakay şäherine göçýär. Ol bu ýerde "Маяк" gazetiniň bölüm müdürü wezipesine bellenýär. Tatarystan Ýazyjylar soýuzynyň Elmet şahamcasynyň açylmagy bilen Hebibullin bileleşigiň alyp barýan işine ymykly goşulýar. Elmet Ýazyjylar bileleşiginiň baş sekretary Garif Ahunow (1925-2000) Mösegiýt Hebibulliniň "On sekizinci bahar" romanyna oñyn baha berip, eseriň çap edilmegi üçin "Kazan Utları" žurnalyna ugradýar. Roman žurnalda çap edilýär. Hebibullin 1971-nji ýylda uniwersiteti tamamlandan soň türki halklaryň taryhyň öwrenmek maksady bilen Orta Aziýa gidýär, Çeýruh-Deýron şäheriniň Rudaky adyndaky gimnaziýasynda taryh we jemgyyetçiliği öwreniş derslerinden okadýar.

1972-nji ýylda Mösegiýt Hebibullin Kazana gelip, Tataristan Ýazyjylar soýuzynnda sekretar wezipesinde işläp başlaýar. Ol bu jogapkärli wezipede on sekiz ýyl oturýar. Hebibullin birnäçe gezek Tataristan Ýazyjylar soýuzynyň dolandyryş kollegiýasyna saýlanýar, bileleşigiň SSSR boýunça alyp barýan işlerine uly goşandyny goşýar.

Talyplyk ýyllarynda döredijilige baş goşan Mösegiýt Hebibullin 1960-njy ýyllaryň ahyrynda, 1970-nji ýyllaryň başlarynda göwrümlü romanlary ýazmaga başlaýar.

1969-njy ýylda ýazyjynyň "Yedi ýoluň çatrygynda" ("Cide Yul Çatında"), 1972-nji ýylda "Çöregiň gymmaty" ("İkmek Kadere"), 1974-nji ýylda "Dag bilen dag duşuşmasa-da" ("Tau Belen Tau Oçraşmasa Da"), 1976-nji ýylda "Çöwlümler" ("Çongollar"), 1977-nji ýylda "On sekizinci bahar" ("Unsigezençe Yaz"), 1981-nji ýylda "Hakyda ýarlary" ("Heter Yarları"), 1984-nji ýylda "Suwlar bulançak aksa-da" ("Sular Urge Aksa Da") ýaly kitaplary Kazanda neşir edilýär. Ýazyjynyň käbir eserleri rus

diline geçirilip Moskwanyň "Современник", "Советская Россия", "Советский писатель" neşirýatlarynda rus dilli okyjylara hödürlenýär. Olardan "Çöwlümler" (1978, 1980, 1985), "On sekizinji bahar" ýaly eserleri mysal getirip bolar.

M.Hebibullin döredijilik işini arman-ýadaman alyp barypdyr, onuň her bir günü gözleglerden doly bolupdyr. Kazan tatarlarynyň geçmişini içgin öwrenensoň, edebiýatyň taryhy roman boşlugyny duýan ýazyjy taryhy roman ýazmaga başlaýar. Şeýdibem "Kubrat han" romany döreýär. 1981–1984-nji ýyllarda yazylan taryhy roman 1985-nji ýylда Kazanda 15.000 ekzemplyar nusgada neşir edilýär.

"Halkyň şan-şöhratly geçmişi onuň ömrünü uzadýar" diýen M.Hebibullin: "Edebiýat tatarlaryň azajygam bolsa hakydasynyň galkanydyr. Adam taryhy köklerinden aýrylmışın. Diňe şeýdenimizde, diňe şonda tatar halky dilini, watanyň, ruhunu ýitirmez..." diýip ýazypdyr. (Hebibullin 2004: 14).

Beýik Bulgar döwletiniň düýbüni tutujy Kubrat hanyň (580–642) ömründen we onuň döwründen söz açýan roman ýazyjynyň iň esasy we iň gymmatly eserleriniň biridir.

Roman edebi tankytçylardanam, taryhçylardanam oňyn bahalary aldy.

Romanda Bulgar döwletiniň Wizantiýa imperiýasy bilen gatnaşyklaryna giňden orun beren ýazyjy şol bir wagtyň özünde din meselesini-de ünsden düşürmändir. Şol döwürde hristian we yslam dininiň giňden ýaýramagy, butparazlygyň güýçlenýän bu iki diniň garşysynda täsirlilikini ýitirmegi, bolýan ähli wakalaryň gurşawynda taýpalaryň we aýry-aýry şahslaryň tragiki ykbaly romanda ussatlyk bilen suratlandyrylýar.

"Kubrat Han" romany rus diline geçirilip, 1990-njy ýylда Moskwada neşir edildi. Eser tatar dilinde 2001-nji ýylда gaýtadan okyjylara hödürlendi.

Taryhçy Iklil Kurban Mösegiýt Hebibulliniň "Kubrat Han" romanyny şeýle teswirleýär:

"Kubrat Han" romany ýazyjynyň ölmez-ýitmez eseridir. Özem müşakgatly sowet döwründe tatar ulusynyň köklerindäki etatizm konsepsiýasyny ýaňzydýan, watançylyk ruhy bilen yazylan

šeýlekin eseriň döremegi taryh ylmyny bilmekden ötri gözsüz batyrlykdyr. "Kubrat Han" romany edebiýat ugrundan halka edilen hyzmatyň iň gowy nusgasydyr". (Iklil Kurban 2014: 189).

M.Hebibullin taryhy gözleglerine we taryhy romanlar ýazmaga dowam etdirýär. Ýazyjynyň 1990-njy ýylда "Ilçä zowal ýok", 1993-nji ýylда "Şeýtangala" romany neşir edilýär. Ady agzalan romanlar "Kubrat han" romanynyň dowamy diýen ýalydyr.

1993-nji ýylда neşir edilen "Şeýtangala" romany ýazyjynyň sowet döwrüniň 1980–1990-nji ýyllarynda ýazylan iň soňky taryhy romanydyr.

Mälim bolşy ýaly, sowet döwründe taryhy roman ýazmaga, ýazmakdanam beter neşir etdirmäge bogny ysýan ýokdy. Şonuň üçinem M.Hebibullin has ırki döwürleriň taryhyny ýazmagy saýlap alypdyr. Ýazyjy 1991-nji ýylда SSSR-iň dargamagyndan soň XVI asyrdaky Kazan hanlygynyň we Moskwa knýazlygynyň başynda oturan iki gapma-garşy şahsyyetiň durmuşyny romanlaşdyrýar. "Melike Süýembike we Iwan Groznyý" atly bu romany ýazyjy 1985-1992-nji ýyllarda "Miras" žurnalynda, has soňra 1996-njy ýylда 10.000 ekzemplýar nusgada Kazanda çap etdirýär.

Kazan hanlygynyň iň soňky melikesi Süýembikäniň (1519-1557) we Moskwanyň rehim-şepagatsyz knýazy Iwan IV-niň (1533-1584) durmuşyndan söhbet açýan bu romanyň içinden iki diniň çaknyşygy, syýasy garaýyş, söýgi we joşgunlylyk temasy eriş-argaç bolup geçýär. Romany okap Iwan Groznynyň nähili şöhratparazdygyny, zalymdygyny, hatda öz çagasyny suwda gark edip öldürjek derejede doňyürekligini, Süýembikäniň bolsa onuň tersine özünü milletine bagış eden, iň soňku demine čenli čenli halkyna we dinine wepaly biridigini görmek bolýar. Romany okap bolan okyjylarda isleseň-islemeseň Iwan Grozna bolan ýigrenç we Melike Süýembikä bolan söýgi we buýsanç duýgularы döreýär.

Süýembike Kazan tatarlarynyň garassyzlygynyň simwoly bolup häli-häzirlerem hormat bilen ýatanylýar. M.Hebibulliniň "Melike Süýembike we Iwan Groznyý" romany okyjylar köpcüliginiň gyzgyn söýgüsine mynasyp boldy.

1990-nyj ýyllardan soň M.Hebibullin diňe taryhy romanlar ýazdy diýsek nädogry bolar. Onuň ýazan romanlaryna gysgaça ser salalyň:

- ~ XIII asyrda Wolganyň boýunda gurlan Bulgar döwleti baradaky "Han agtygy Hansöýer" romany 1997-nji ýylda 10.000 ekzemplýar nusgada Kazanda neşir edildi.
- ~ 1999-nyj ýylda "Allanyň peşgeşi" romany neşir edildi.
- ~ 2002-nji ýylda neşir edilen "Baty han we Leýla" romany Altyn Ordanyň hökümdary Baty hanyň (1204–1255) söwes meýdanynda gaýduwsyz bulgar gyzy Leýlany görüp, oňa aşyk boluşy baradadır. Ýazyjynyň söýgi, hormat-sylag ýaly duýgularyň syýasatda şekillenişini çeper dil bilen suratlandyrýar.
- ~ 2002-nji ýylda M.Hebibulliniň "Atilla" romany neşir edildi. Adyndan belli bolşy ýaly meşhur hun serkerdesi Atilla (400–453) baradadır. Taryhcylaryň aýtmagyna görä, Kazan tatarlarynyň ýazuw taryhy Atilladan başlanýar. Atilla adynyň gelip çykyşy professor G.Sattarowyň pikirine görä "Idilli, Idil adamy, ýagny Idiliň (Wolganyň) boýunda doglan (Atilli-Itilli-Idilli) manysyny berýär". (Kurban 2014: 27).
- ~ 2004-nji ýylda ýazyjynyň X asyrdaky Hazar kaganaty baradaky "Aýbibi" romany neşir edildi.

Işeňñir, ýadamazak, armazak, ylmy-taryhy gözleglere ilgezik M.Hebibullin terjimeçilik bilenem meşgullanýar. Ol taryhçy Edward Parkeriň "Tatar taryhyndan 1000 ýyl" atly eserini rus dilinden tatar diline terjime etdi. Ýokarda agzalyşy ýaly ýazyjy Kazan tatarlarynyň geçmiş taryhyny aýdyňladýan romanlar döretdi, terjimeler etdi, bu ugurdan uly işleri bitirdi. Tatar taryhcysy, bibliograf Ebrar Kerimulliniň (1925–2000) M.Hebibulliniň eserlerine beren bahasyna ýazyjynyň eserleriniň gysgaça teswiri diýip düşünmek bolar:

"M.Hebibulliniň eserleri käte döwrümiziň ýaslaryna, käte Altaý daglarynyň derelerine, käte ata-babalarymyzyň araçák goňsusy

bolan Hytaý diwarlaryna, käte Rim-Wizantiýa kösklerine, käte bulgar-tatar eždatlarymyzyň ýaşan Taman ýarymadasyna äkidýär, käte Çulman-Idiliň boýlaryna gelip, özlerine ýurt tutunan atababalarymyza, käte Altyn Orda – il-döwletine çagyryar – eliňe kitabyny alan badyňa ol seni öz myhmana, ýoldasyna öwürýär". (Hebibullin 1997: 245).

M.Hebibulliniň eserleriniň öwran-öwran çap edilmegi, rus diline geçirilmegi okyjynyň oňa görkezýän çäksiz gyzyklanmasyndan gelip çykýar. Romanlary bilen giň okyjylar gatlagyny edinen ýazyjy Kazan tatarlarynyň şan-şöhratly taryhyň hakykatlaryny aşgär etmegi başardy. Hekaýa ýazyp edebiýat dünýäsine aralaşan Hebibullin romanlary, taryhy romanlary arkaly döredijilik karýerasynda kämillege ýetmegin hötdesinden geldi. Onuň bitiren hyzmatlary ýerde ýatmady, birnäçe edebi baýraklar onuň adyny belende göterdi. M.Hebibullin Halkara "Kul Gali" baýragynyň, Russiyanyň we Tatarystanyň abraýly "Medeniýet pensioneri" atlarynyň hem eýesidir. Kazan tatarlarynyň gözünde ýazyjynyň hormat-sylagy başgaçadır. Kazan tatarlarynyň gadymy taryhyň čaň basyp giden arhiwlerden dörüp-dörjeläp halka ýetirendigi üçin M.Hebibulline näçe "sag bolsun" aýtsagam az bolar. Fransuz imperatory Napoleon Bonapartyň (1769–1821) "Men geçmişi taryhy romanlardan öwrendim" diýen sözünü Kazan tatarlary üçinem aýtsa bolar. Halk köpçüliginiň birgiden gatlagy tatar taryhyň, hususanam Kubrat han, Atilla, Baty han, Süýembike ýaly Kazan tatar taryhynda aýratyn orun tutýan şahsyyetleri M.Hebibulliniň romanlaryndan öwrendi diýsek ýalňş bolmaz. Durmuşyň saga-sola sowurýan 90 ýyllyk ömri, gazanylan üstünlikler we onlarça roman...

Başgalaryň aýtmadygyny aýtmak, başgalaryň ýazmadygyny batyrlyk bilen ýazmak M.Hebibulliniň özboluşly aýratynlygydyr. Zähmetiňe, galamyňa we ýüregiňe bereket Mösegiýt Hebibullin!

Roza KURBAN.

■ Giňişleýin öwrenmek isleyänler üçin çeşmeler:

1. M.Hebibullin "Kubrat Han", Kazan-1985.
2. M.Hebibullin "Şeýtangala", Kazan-1993.
3. M.Hebibullin, "Melike Süýembike we Iwan Groznyý", Kazan-1996.
4. M.Hebibullin "Hanyň agtygy Hansöýer", Kazan-1997.
5. M.Hebibullin, "Kubrat Han" Kazan-2001.
6. M.Hebibullin, "Baty han we Leýla" Kazan-2002.
7. M.Hebibullin "Atilla" Kazan-2002.
8. M.Hebibullin "Aýbibi" Kazan-2004.
9. I.Kurban "Goja taryhyň ýaňy"(Bulgar-tatar taryhy we medeniýeti"), Stambul-2014.
10. R.Kurban, "Biz İdilden, Uraldan...", Stambul-2014.

■ Bellikler:

- [1] Sitata getirilýän tekstleriň ählisi özüm tarapyndan terjime edildi (awtoryň belligi).
- [2] Tatar edebiýatynyň taryhy romanlary boýunça giňişleýin maglumat üçin Roza Kurbanyň "Tatar edebiýatynda taryhy romanlar" makalasyna seret. 2014, s: 195–215.

www.altaylı.net saýtyndan alyndy.

Terjime eden: Has TÜRKMEN. Edebiýaty öwreniş